

Dr. sc. Dražen Živić

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"

Učinci rata na demografsku sliku mladog stanovništva Hrvatske

Utjecaj rata na populaciju djece i mladih moguće je, pače, nužno promišljati i vrednovati s različitih aspekata. Zbog svoje težine, složenosti, aktualnosti, ali i dugoročne važnosti, jedan od najvažnijih jest demografski aspekt rata, izražen kroz izravne i posredne demografske učinke (posljedice) rata na mlado stanovništvo Hrvatske.

Ratovi zbog svojih brojnih negativnih učinaka i posljedica ulaze u skupinu vanjskih čimbenika demografskog razvoja, jer uzrokuju i potiču nepovoljne demografske, napose depopulacijske procese u gotovo svim odrednicama razvoja stanovništva prostora koji je zahvaćen ratnim aktivnostima. Hrvatska je tijekom srbijanske oružane agresije imala velike izravne i neizravne demografske gubitke i dugoročne negativne posljedice, koje su dodatno pogoršale, ionako brojnim višedesetljetnim destabilizirajućim čimbenicima poremećenu predratnu demografsku sliku hrvatske države. Nepovoljni demografski procesi u Hrvatskoj, poput prirodne depopulacije, reprodukcijске depopulacije, naraštajne depopulacije ili demografskog starenja, prostorne populacijske polarizacije i ukupne depopulacije, što su potvrdili i prvi rezultati popisa stanovništva 2001. godine, ratnim su zbivanjima dodatno ojačani i produbljeni. U tom su kontekstu osobito zabrinjavajući nepovoljni procesi u demoreprodukciji i razvoju vitalnih demografskih struktura (dobno-spolne), napose u sferi odnosa između mlade (0-19 godina) i stare populacije (60 godina i više). U Hrvatskoj je više desetljeća prisutan trend smanjivanja udjela mladog, a porast udjela starog stanovništva, što je u demografskoj teoriji poznato kao proces demografskog starenja. Posljedica je to sve nepovoljnijih demoreprodukcijских procesa, naročito kontinuiranog pada nataliteta, koje traje još od sredine 20. stoljeća, ali i selektivne emigracije, osobito snažne od 1960-ih, u kojoj je ponajviše sudjelovalo mlado stanovništvo. Zahvaljujući potonjim procesima u Hrvatskoj se već duže vrijeme sužava demografska osnovica, tj. mlado stanovništvo se ne obnavlja, što ima svoje duboke i teško otklonjive posljedice po budući demografski razvoj Hrvatske.

Ratna stradanja su sputala rijetke pozitivne, a bitno ojačala brojne negativne procese u demografskoj slici Hrvatske. Zbog karaktera rata koji se vodio protiv Hrvatske, u kojemu su stradanjima iznadprosječno bili izloženi civili i to svih dobnih skupina, jasno je da se to posebno snažno odrazilo i na mladu populaciju. U kontekstu izravnih demografskih stradanja (gubitaka), kontingent mladog stanovništva Hrvatske je, prema nepotpunim podacima, imao 248 poginulih, ubijenih ili umrlih zbog posljedica rata u statusu hrvatskih branitelja, te 273 poginulih civila, dok se sredinom 1996. godine u prognaničkom statusu nalazilo gotovo 54 tisuće stanovnika Hrvatske do 19 godina starosti. U kontekstu neizravnih demografskih gubitaka ratne se posljedice ponajviše očituju kroz daljnje smanjenje nataliteta, pa i pojavu prirodne depopulacije (veći broj umrlih od rođenih), što će dodatno poremetiti, tj. iznova okrnjiti dobnu sliku hrvatske populacije, osobito na račun mladih.

Prof. dr. sc. Josip Grgurić
Klinika za dječje bolesti Zagreb

Identifikacija čimbenika koji povećavaju i/ili ublažavaju dugoročne posljedice rata po zdravlje djece i mladih

U ratnim stradanjima posebno su izložena djeca kao najvulnerabilniji dio populacije. Osim gubitka života, povreda, bolesti i pothranjenosti, zatim zlostavljanja i uhićenja, prisutni su mnogi dodatni problemi koji proizlaze iz razdvajanja obitelji, progonstva i izbjeglištva. Rat je promjenio i standard obitelji, pa siromaštvo izrazito u tjeće na život djeteta. Sve su to stresovi koji dovode do dodatnih psihosocijalnih problema djece (1.). Uz to direktno stradanje djece valja istaknuti u razrušen i veliki broj dječjih i zdravstvenih ustanova.

U okolostima kad imamo reduciranu društvenu strukturu, a s druge strane povećane potrebe za zdravstvenim intervencijama, jedina orijentacija bila je usmjerena prema razvoju jednostavnih i jeftinih zdravstvenih programa, a cijelu službu valjalo je usmjeriti prema populaciji, na načelima dostupnosti, razvoju preventivnih oblika i orijentaciji posebno prema rizičnim skupinama.

Te jedostavne poruke izgledaju logične, međutim u praksi sustavi koji se temelje na sofisticiranoj visokotehnološkoj medicini koja nije preventivo orijentirana teško se mogu prilagoditi ratnim pa i poslijeratnim potrebama stanovništva.

Na početku agresije na Hrvatsku data su uputstva za pojačanje zdravstvenih programa, među kojima su posebno mjesto imali oni za zaštitu trudnica i djece (5, 6, 7).

Zdravstveni programi za trudnice i djecu

Akcenat na preventivnim oblicima zdravstvene zaštite i aktivnom pristupu. Aktivni pristup podrazumijeva orijentaciju službi prema pučanstvu uz razvoj primarne zdravstvene zaštite uključujući i patronažu. Primarni zadatak tih službi bio je usmjeren na:

- * otkrivanje i evidentiranje trudnica djece
- * briga o zdravlju, preventivne mjere
- * zdravstveni odgoj
- * socijalna pomoć.

Programi za visokorizične skupine

- * programi za prognanu i izbjeglu djecu
- * programi za djecu bez roditelja
- * programi za hendikepiranu djecu.

Programi s posebnim sadržajima za djecu

- * programi specifične zdravstvene zaštite djece
- * programi psihosocijalne pomoći djeci
- * programi prehrane; prirodne prehrane dojenčadi: mlijeko u prahu za dojenčad; prehrana predškolskog djeteta; mliječne kuhinje za školsku djecu; posebni program "Čaša mlijeka za svako školsko dijete".

Osiguravanje zaštite djece osobito prognanih i izbjeglih osoba bila je jedna od prioritetnih zadaća. U cilju da se spase djeca od neposrednih ratnih stradanja, veliki dio djece je dislociran prema sigurnim područjima. To je praktički zahtijevalo što sigurniju evakuaciju i adekvatni smještaj.

Posebno su akcentuirani Programi minimalne psihosocijalne pomoći djeci, adolescentima i odraslim u prognaničkim i izbjegličkim centrima.

Zaključno razmatranje prvog dijela, Zdravstvena zaštita djece temeljem iznesenog koncepta tijekom Domovinskog rata bila je uspješna, što će se posebno argumentirati pokazateljima zdravstvene statistike.

Dileme u organizaciji zdravstvene zaštite djece u poslijeratnom periodu (drugi dio)

Tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj se događao i značajan proces transformacije društvenog vlasništva u privatno, što je zadnjih godina zahvatilo i društveni sektor, a posebno zdravstvo.

Tako imamo u poslijeratnom vremenu narasle potrebe za korištenjem zdravstvene službe, a s druge strane čitav sustav zdravstvene skrbi je u tranziciji, te u sadržajnom i organizacijskom nesnalaženju.

Imamo s jedne strane zdravstveni sustav koji je iz rata izašao kao pobjednik, pokazao svoju efikasnost i racionalnost, nasuprot kojeg imamo jedan sustav kojeg treba tek izgraditi. Grube karakteristike jednog i drugog mogu se rezimirati na slijedećoj tabeli:

A - društveni sustav	B - privatizacijski sustav
• aktivni i preventivni pristup okrenut prema populaciji	• individualan, okrenut više korisniku nego populaciji
• integrirana kurativa i preventiva	• kurativno orijentiran
• koordiniran	• nekoordiniran
• programiran	• više naglašen tehnološki pristup u medicinskim postupcima
• entuzijastički pristup	• materijalna zainteresiranost

Zaključno, pred nama na području zdravstvenog stanja djece je nekoliko velikih problema: a/ problemi djece izašle iz rata, sa svin posljedicama; b/ novonastali problemi zbog socijalne situacije društva; c/ zdravstveni problemi koji se javljaju bez obzira na rat; d/ problemi zbog nepostojanja koncepcije i neadekvatne organiziranosti zdravstvene službe. O tome se nedavno izjasnilo i Hrvatsko pedijatrijsko društvo.

Dr. sc. Gordana Keresteš
Filozofski fakultet u Zagrebu

Posljedice rata na dječje agresivno ponašanje

Porast agresivnog ponašanja jedna je od najčešće očekivanih posljedica rata na djecu. Premda rezultati istraživanja nisu konzistentni čini se ipak da postojeći nalazi podržavaju takvo očekivanje. Permisivan stav društva prema agresivnosti i njezino pozitivno vrednovanje, izloženost agresivnim modelima, brojni izvori frustracije i prijetnje te pojačana sklonost pripisivanja loše namjere tuđem ponašanju neki su od mehanizama kojima rat ostvaruje takav utjecaj. Uz takav porast agresivnosti obično se veže i smanjenje prosocijalnog ponašanja. Ovakav nepoželjan učinak rata na razvoj agresivnog i prosocijalnog ponašanja ne tiče se samo djeteta i njegove neposredne okoline, već se odražava znatno šire i dugoročnije, jer je agresivno ponašanje u djetinjstvu povezano s delinkvencijom i kriminalitetom u kasnijoj dobi. Postoje također i podaci koji ukazuju na međugeneracijsku stabilnost i prijenos agresivnosti. Stoga je takvim oblicima ponašanja potrebno posvetiti izuzetnu pažnju.

Važno je istaknuti da je ukupna slika o povezanosti između rata i dječjeg agresivnog i prosocijalnog ponašanja prilično složena i da postoje brojni činitelji o kojima ovisi na koji će način izloženost ratnom stresu i traumama utjecati na razvoj ovih oblika dječjeg ponašanja. Dob i spol djeteta, stupanj njegova kognitivnog razvoja, razina njegove početne agresivnosti, osobine njegova temperamenta, struktura i odnosi unutar obitelji, podrška bliskih osoba, stavovi članova obitelji i šire zajednice prema ratu te ostale karakteristike zajednice i šireg društvenog konteksta neki su od takvih činitelja. Poznavanje tih zaštitnih činitelja s jedne

strane (koji smanjuju vjerojatnost povećanja agresivnog i smanjenja prosocijalnog ponašanja kod djece izložene ratu) te činitelja osjetljivosti s druge (koji povećavaju negativan učinak rata na ove oblike djetetova ponašanja) omogućuje nam ne samo bolje razumijevanje načina na koji odrastanje u ratno i poslijeratno vrijeme utječe na razvoj dječje agresivnosti i prosocijalnog ponašanja, već i učinkovitije planiranje preventivskih i intervencijskih programa.

Dr. sc. Anita Vulić-Prtorić
Filozofski fakultet u Zadru

Ekološki model rada s djecom izloženom ratnim zbivanjima

Dosadašnja iskustva zemalja koje su doživjele ratna razaranja upućuju na dugoročne posljedice koje se u slučaju kada se radi o djeci i adolescentima nepravredno zanemaruju. Transgeneracijsko prenošenje traume, sekundarna traumatizacija i sl. problemi su koji će biti preokupacija mnogih stručnjaka u Hrvatskoj, a koji kao da se ne žele čuti, niti vidjeti.

Kako su poslijeratne posljedice uglavnom multifaktorski determinirane, u radu se predlaže model **ekološke integracije** kao put ka sveobuhvatnoj analizi i intervenciji na svim razinama javljanja problema. Radi se o modelu koji je u zadnjih desetak godina dominantni model u razvojnoj psihopatologiji, a koji omogućuje pristup problematici na 4 razine: razini djeteta (sa svim njegovim naslijeđenim i stečenim osobinama), razini obitelji (bračni i obiteljski odnosi, zaposlenost roditelja, i sl.) razini uže sredine u kojoj dijete živi (susjedstvo, škola, radno mjesto roditelja, i sl.) i razini šire sredine (kultura, moral, sustav vrijednosti zemlje u kojoj dijete živi, i sl.). U ovom radu se prikupljeni podaci i prijedlozi prezentiraju s obzirom na navedene 4 razine. U skladu s principima opisanog modela podaci su prikupljeni iz više izvora: epidemioloških istraživanja (npr. podaci o rasprostranjenosti pojava poput depresivnosti, anksioznosti, somatskih problema djece i mladih, i sl.), iz evidencije ustanova na zadarskom području koje se bave problemom djece i mladih (npr. podaci o delikventnoj djeci i adolescentima, suicidalnosti među mladima i sl.), te osobnih opservacija i prikaza slučaja. Na svakoj razini podaci su analizirani s obzirom na relevantne oblike psihološke pomoći- od postupaka identifikacije i dijagnostike problema do planiranja tretmana i prevencije. Iznose se također potrebe i mogućnosti institucionalnih i vaninstitucionalnih oblika pomoći djeci i adolescentima koje se nameću s obzirom na navedene epidemiološke podatke.

Prof. dr. sc. Dubravka Kocijan Hercigonja
Nacionalni Centar za psihotraumu

Psihološki problemi djece u poslijeratnom periodu

Da bi razumijeli probleme djece u poslijeratnom periodu, ili što imamo nakon deset godina potrebno je da razumijemo dinamiku promjena koje se dešavaju na opće društvenom i obiteljskom nivou jer jedino tako možemo razumijeti ono što primjećujemo kod djece u njihovom ponašanju i funkcioniranju i jedino tako možemo predvidjeti slijedeće razvojne faze i kroz to planirati aktivnosti kojima je cilj osigurati optimalne razvojne uvjete i zaštitu djeci i mladima.

Moramo početi od činjenice da rat nije događaj već proces koji ne prestaje završetkom rata koji su odredili političari ili ishodile vojske jedne ili druge strane već se on nastavlja ali

na drugačiji način u zavisnosti od kulturalnih, socijalnih i psiholoških čimbenika na specifičan način za svaku zemlju ali i za svaku obitelj i utječe na odnose među ljudima, a posebice utječe na djecu i mlade koji su najzavisniji od svoje okoline i koji najčešće nemaju pravo izbora odnosno odlučivanja.

Važno je također na samom početku naglasiti da su djeca u ratu uvijek politraumatizirana, da ratna iskustva interferiraju sa razvojnim procesima djece mjenjajući ih ili zaustavljajući, djeca su izgubila brojne bitne stvari i osobe za njihov psihološki razvoj, a podržavajući sistemi, posebice obitelj, više nije kao ranije i ne pomažu na pravi način. Posebice je važno naglasiti da uz brojne gubitke dijete nema osnovna prava da odabere gdje će živjeti, kako će živjeti i sa kim će komunicirati jer to za dijete čine odrasli koji "najbolje znaju što je dobro za dijete", a to u istinu nije uvijek najbolje za dijete.

Nadalje, važno je sagledati i promijene koje se dešavaju u poslijeratnom periodu u obiteljima i široj zajednici bilo da se radi o ostanku ili povratku, o čemu odlučuju odrasli. Obitelji više nisu kao ranije jer je unutar obitelji, osim brojnih trauma, došlo i do brojnih separacija i drugačijih odnosa unutar obitelji naročito ako u obitelji postoje ratom traumatizirani članovi bilo kroz psihičke bolesti bilo kroz tjelesni invaliditet. Osobe koje trebaju pomoći izvan obitelji najčešće su i same iscrpljene od odgovornosti i težine posla koji obavljaju, a da su pri tome često i same prošle ili prolaze svoje ratne traume i opraštaju se od svojih gubitaka. Tako se susrećemo sa činjenicama da djeca i mladi svoje gubitke snova, da će nakon rata sve biti kao prije, nemaju sa kim podijeliti, ne razumiju brojne situacije koje vide oko sebe od drugačijih odnosa sa obitelji, dvostrukog morala odraslih do separacije u društvu i sl.

Da sada krenemo od cilja ovog rada, a taj je pokušati vidjeti sa kakovim se problemima susrećemo kod djece i mladih nakon rata, a to je moguće ocijeniti i procijeniti samo kroz dinamiku naprijed nabrojanih čimbenika.

Iskustva u kliničkom radu pokazuju porast broja mladih sa brojnim psihičkim smetnjama posebice tjeskobom i depresivnošću. Kako nažalost nemamo statističke pokazatelje koji bi potvrdili naše kliničke impresije možemo samo zaključivati, osim na osnovu kliničkog rada i na osnovu brojnih društveno registriranih problema mladih, da se radi o traumama koje u sadašnjim uvjetima življenja i odnosima dobivaju značajne razmjere od oboljenja, do problema u ponašanju suicidalnog ponašanja, nasilja, uzimanja sredstava ovisnosti i sl.

Neka od naših istraživanja koja se odnose na procijenu obiteljih situacija prije i nakon rata kao i procjenu ponašanja djece u školama govore u bitnim promijenama u ponašanju koje svojim karakteristikama ukazuje da je u osnovi traumatsko iskustvo nedovoljno prorađeno, a nastavljeno življenjem u nepovoljnim uvjetima za psihološki razvoj u poslijeratnom periodu. Ispitivanja koja smo proveli u obiteljima branitelja oboljelih od PTSP-a govore o porastu depresivnosti i agresivnosti kod njihove djece. Nastavnici u školama procjenjuju porast emocionalnih problema kod djece iz rizičnih skupina također je jedan od rezultata ispitivanja.

Sva navedena promišljenja upućuju na nužnost sveobuhvatnijeg pristupa djeci i mladima na specifičan način kod čega se program ne može temeljiti samo na snimci sadašnjeg stanja već na procjeni dinamike nastanka tog istog stanja sagledavanog kroz utjecaje odnosa kako u obitelji tako i u široj zajednici.

Tijekom rata kroz PSP timove bila je organizirana kontinuirana pomoć stradalnicima rata i njihovim obiteljima na području čitave Hrvatske, a u sklopu timova djelovali su posebni timovi za djecu koji su pružali pomoć po piramida modelu što je uključivalo neposrednu pomoć u mjestu življenja: obiteljima, vrtićima, školama do specifične psihološke, a prema potrebi i psihijatrijske pomoći u za to određenim centrima. U timu su djelovali multidisciplinarni timovi, a pristup tretmanu je bio aktivan što znači da se je manje čekalo da netko prepozna djetetove probleme i traži pomoć, već da se problemi zapažaju već u

njihovom početku kroz kontakte profesionalaca sa djecom u njihovim prirodnim sredinama. Na taj način smatram da smo učinili značajne pomake ne samo u odnosu na pomoć djeci i njihovim obiteljima već smo povezali stručnjake različitih profila na istim zadacima koristeći širok humanistički pristup za razliku od ranijeg regidnog zatvorenog u sisteme svake profesije i institucije.

Poučeni dobrim iskustvima i međusobnom suradnjom tijekom rata stvorili smo drugačije odnose među profesionalcima, a posebice čini se važnim napustili smo standardne oblike pružanja pomoći u svojim sobama sakriveni iza zvučnih imena svojih institucija, već smo otvorenim, neposrednim pristupom stvorili druge relacije u odnosu pacijent terapeut.

Takav način rada primjenjuje se i danas u tretmanu traumatizirane djece, jer se prestalo dijeliti probleme na zdravstvene, socijalne, školske i sl. već se govori o problemu djeteta kao osobe, a svaki profesionalac svojim pristupom i međusobnom suradnjom doprinosi u procesu pomoći uvažavajući ravnopravnost drugih profesija i drugačijih pristupa. Posebice to dolazi do izražaja danas kada govorimo o zlostavljanoj djeci, koja često potječu iz ratom traumatiziranih područja i obitelji i koja nisu djeca o kojima treba brinuti samo liječnik, socijalni radnik, psiholog ili sud, već su to djeca kod kojih zajednički radimo na utvrđivanju problema i zajednički procjenjujemo u kojem pravcu treba ići pomoć i terapija i koji od profesionalaca iz multidisciplinarnog tima treba preuzeti i nastaviti rad sa djetetom.

Marijana Mitrović

O.Š. Antuna Mihanovića – Osijek

Dugoročne posljedice rata na mentalno zdravlje djece na osječkom području

U Slavoniji i Baranji je tijekom 1991./92. godine 92% djece bilo izloženo ratnim traumama. Produženo je vrijeme stradanja, progonstva, ratovi 1993. u BiH, 1995. u Zapadnoj Slavoniji, dugotrajna mirna reintegracija s prijetnjom ponovnog ratovanja doprinijelo ponovnom traumatiziranju. Uočene su posljedice koje traju: strah, ovisnost o roditeljima, preosjetljivost, razdražljivost, ljutnja, nemir, napetost, dekoncentriranost i demotiviranost, teškoće u učenju, praćenju nastave, nepredvidive agresivne verbalne i fizičke reakcije, nepovjerenje prema drugim ljudima, nesigurnost, poremećen sustav vrijednosti i vjerovanja, moralne dileme...

Djeca rođena u vrijeme ratnih zbivanja u Osijeku i okolici s majkama su strahovala za očevima, očeve su vidjela prvi put sa 2- 3 godine, ispoljavaju posljedice rata na specifičan način, trebaju odgovarajuće uvjete i standard za odgoj i obrazovanje.

Egzistencijalna nesigurnost, nedovoljna skrb s jedne a razmetljivost, bahatost, kriminal, s druge strane. Štetno djelovanje crkve na širenju nacionalne netrpeljivosti. Nesposobnost vlasti da zaštiti građane i osigura im elementarna ljudska prava. Nepoštivanje zakona. Promicanje sumnjivih vrijednosti u sportu, glazbi, u TV programima, nagradnim natjecanjima, natjecanjima, igrama na sreću...

Deficijentnost u nastavnim sredstvima, usavršavanju nastavnika, materijalnom nagrađivanju nastavnika, štrajkovi, nepostojanje pedagoga i psihologa educiranih za zadovoljavanje specifičnih psiholoških i pedagoških potreba mladih. Udžbenici niske edukativne vrijednosti, mijenjanje svake godine, neosmišljen sustav ocjenjivanja, proizvodnja lažnih uspjeha, neprimjereni nastavni programi i loš nastavni plan, umjetna podjela djece po nacionalnim programima bez osiguravanja standarda...

Primjeren pristup u nastavnom radu, kvalitetna komunikacija, poticanje, razvijanje povjerenja i smisla znanja, promicanje vrijednosti života svakog pojedinca, smisla ulaganja truda, razvoj kreativnosti i poštivanja sposobnosti.

Savjetovališta za roditelje i djecu, psiholozi u školama na pomoć nastavnicima i pedagozima. Županije mogu ostvariti ideju o savjetovalištim za obitelj/ u smislu financiranja edukacije stručnjaka za pomoć po školama...rad s nastavnicima dok se ne ostvari da svaka škola ima stručni tim.

Programi za promicanja kulture mira i nenasilja među djecom i mladima mogu zadovoljiti dio potreba mladih za kvalitetnijim životom.

Tatjana Farkaš

Centar za socijalnu skrb – Karlovac

Dugoročne posljedice rata po mentalno zdravlje djece na karlovačkom području

Rat, ratne strahote, bombardiranja civilstva, aktivno sudjelovanje bliskog člana obitelji (očeva) u ratu, gubitak bliskog člana obitelji, ranjavanje vlastito ili člana obitelji, progonstvo i izbjeglištvo u trajanju od pet godina ostavlja nam poznate i vjerojatno za sada "nepoznate" posljedice po naše ponašanje i doživljavanje svakodnevnih životnih situacija. O mnogim se psihosomatskim posljedicama, socijalnim i moralnim puno govorilo i pisalo. Zna se i da su djeca i mladež najslabija i najosjetljivija karika društva koju i u tom aspektu pogađaju najgore posljedice i najdugotrajnije posljedice ratnih strahota.

Iz radnog i životnog iskustva voljela bih naznačiti u okviru ove teme kako se na području Karlovačke Županije u mjestima kao što je Vojnić, na prvom mjestu, još uvijek "aktivno" živi s ratnim pričama i posljedicama. Naime, Vojnić je naseljen ljudima koji su aktivno bili u HV-u, aktivnim pripadnicima djelatnog sastava MUP-a, izgnanim osobama koje su pretrpjele dugogodišnja maltretiranja i bila zatočena u svojim selima koja su bila ograđena kao logori (jedno selo - jedan logor) i sa svim pripadajućim ponašanjima logora. Posljedice koje su izrazito vidljive u djece koja sada imaju od 8 do 12 ili 13 godina su strahovi - strah ostati sam(a) u kući, strah od usnivanja, noćne more, socijalna anksioznost, nemogućnost sudjelovanja na pojedinim nastavnim predmetima - likovnom, tjelesnom, glazbenom), strah za roditelje, nasertivnost u socijalnim odnosima s vršnjacima, truhobolje koje uzrokuju česte izostanke iz škole, glavobolje i sl., ili agresivno ponašanje, osjećaj nepripadanja i neprihvatanja od strane zajednice, dok se i roditelji te djece također žale na psihosomatske tegobe-slabosti, bolesti endokrinog sustava, depresiju, veliku uznemirenost na svakodnevne životne situacije. Kako u Vojniću žive i starosjedioci - srpsko stanovništvo te dolaze i povratnici, socijalna situacija doprinosi stalnom oživljavanju ratnih priča. Dakle, u djece u takvoj sredini mogu se vidjeti slike klasičnog PTSP-a s dodatnim smetnjama "psihološke nadgradnje". Ekonomska izrazito loša situacija stanovništva u Vojniću, bez sagledavanja mogućnosti za skoro zapošljavanje, većin je ljudi nezaposlena, a mnogi ne mogu niti obrađivati vrtove ili zemlju jer je nemaju ili nije u njihovoj mogućnosti korištenja zbog nerazriješenih stambenih prilika (u istoj kući žive ljudi koji su izgnani i povratnici čije je kuća vlasništvo).

U Karlovcu, čini se, posljedice se očituju kroz izmijenjen sistem moralnog ponašanja - agresivnost zauzima prvo mjesto u ponašanju djece i mladeži, posebice je to uočljivo u osnovnoj školi u kojoj se i djeca i roditelji, a onda dakako i nastavnici, ponašaju neprijateljski jedni prema drugima i s nasilnim verbalnim i fizičkim putem žele postići svoje ciljeve, što značajno otežava rad s djecom, a govori i o hijerarhijskoj ljestvici vrednota u kojoj škola, znanje, sposobnosti-radne, sam rad, rad za dobrobit zajednice, kultura zauzima nisko mjesto. Financijska i ekonomska nesigurna situacija potpomažu nasilna ponašanja.

Glavne točke skrbi, čini se, trebale bi obuhvatiti poboljšanje ekonomske i radne situacije, a konkretno za djecu, rad na socijalizaciji putem raznovrsnih aktivnosti u Centrima

mladih koji za sada ne djeluju, a koji bi se simbolično ili nikako plaćali od strane korisnika. Mišljenja sam da u takvim oblicima rada treba obuhvatiti djecu od najranije dobi. Također se ukazuje potreba za psihološkim savjetovaništima za cijele obitelji, ne samo za djecu, a što Centri za socijalnu skrb ne mogu pokriti svojim poslovima, kao ni zdravstvo. Također se uočava potreba za boljom povezanošću sudstva i zakona sa savjetovanišnim radom s obiteljima i roditeljima te mladima i djecom kako bi se osobe s takvim potrebama jednostavno primorale na takve oblike stručnog tretmana. Uloga medija je velika u današnje vrijeme te bi putem medija trebalo na moderan i atraktivan način pripremanjem emisija za djecu, mladež i roditelje uz određenu gavnu temu emisije (glazbenu, npr. ili nešto drugo), plasirati na stručan i popularan te topao i ljudski način moralne vrijednosti i adekvatne načine ponašanje s ciljem smanjivanja nasilnog ponašanja i usmjeravanja svih ljudi na veću brigu za sebe i druge.

Broj obitelji, bilo prijavljenih bilo onih koje se same obraćaju za pomoć Centrima za socijalnu skrb zbog nasilnog ponašanja ili zlostavljanja sve je veći i veći, ali dok se ne naprave istraživanja teško je zaključiti radi li se o posljedicama rata ili se ljudi ohrabruju takva ponašanja stopirati potpomogniti ohrabivanjem medija. I za takve osobe stručna pomoć je premala za sada.

Mr. sc. Josip Lopžić
Opća bolnica Dubrovnik

Dugoročne posljedice rata po mentalno zdravlje djece na dubrovačkom području

Dostupni podaci o izravnom stradanju djece tijekom velikosrpske agresije na dubrovačko područje ukazuju sljedeće: 15 djece je poginulo, 35 njih je ranjeno, a 69 djece je ostalo bez jednog ili oba roditelja. Točne podatke o broju prognane djece i trajanju njihova prognanstva, bilo da se radi o programima iz okolice na područje Grada ili o prognanima izvan dubrovačkog područja nisu se uspjeli pronaći, ali se pretpostavlja da se radi o nekoliko tisuća prognane djece. Ovim brojkama svakako treba dodati i 935 djece čiji su očevi ranjeni ili oboljeli tijekom obrane i oslobađanja dubrovačkog područja.

Na temelju vlastitih iskustava u radu kroz Vladin "Psihosocijalni program pomoći stradalnicima domovinskog rata" te u svakodnevnom radu kao klinički psiholog u Jedinici za poremećaje razvojne dobi pri Službi za psihijatriju Opće bolnice u Dubrovniku autor navodi dominantne poteškoće na planu duševnog zdravlja djece svrstavajući ih u nekoliko skupina:

- djeca s emocionalnim poteškoćama,
- djeca s psihosomatskim smetnjama,
- djeca s poremećajima školskih vještina,
- djeca s poteškoćama vezanim za ponašanje u obitelji i pripadajućoj socijalnoj skupini (poremećaji ophođenja).

Sustavniji pristup i skrb za stradalnu djecu nakon ratnog razdoblja (kada su bile pokretane različite djelatnosti vezane za psihosocijalnu pomoć ovoj izrazito vulnerabilnoj skupini), se na dubrovačkom području vezuje uglavnom za rad Dječjeg tima u sklopu Vladinog PSP programa te rad djelatnika spomenute Jedinice za poremećaje razvojne dobi u sklopu Opće bolnice što je najblaže rečeno nedostatno obzirom na intenzitet i trajanje stradanja djece na ovom području. Kao temeljni problem opaža se pad općeg društvenog interesa za ovaj dio stradalničke populacije, nepostojanje bazičnih istraživanja (npr. epidemioloških) i praćenja stanja na terenu, neuvezanost, neekipiranost te neosjetljivost (možda neznanje o dugoročnim posljedicama) pojedinih sustava skrbi, ali isto tako i umor te dosta znakova izgaranja kod do sada angažiranih stručnjaka na ovom području.

Mr. spec. Blaženka Gogić

Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata

Aktivnosti Ministarstva hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata

Pouzdan kriterij vrednovanja kvalitete društva i pojedinca je njihov odnos prema ugroženoj skupini ljudi ili pojedinaca što se posebno može provjeriti u ratnoj i poslijeratnoj situaciji i okolnostima. Pouzdano možemo reći da je Republika Hrvatska kroz svoje institucije i organizaciju pokazala visoki stupanj brige o svim kategorijama stradalnika Domovinskog rata.

Već u tijeku rata organizirana je pomoć stradalnicima kroz zakonsku regulativu (Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji) te provedbu Vladinog Nacionalnog programa psihosocijalne pomoći za stradalnike Dom. rata. Kroz ova dva oblika brige o stradalnicima posebno je regulirana skrb o djeci kao članova obitelji hrvatskih branitelja.

Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata prema dolje prikazanoj tabeli skrbi za 39092 djece stradalih hrvatskih branitelja. Njihova prava ostvaruju se kroz 12 instituta regulirano Zakonom. Posebna skrb se vodi o djeci bez oba roditelja (183 djece), te o djeci koja su pod skrbništvom (68), odnosno čiji su roditelji lišeni roditeljske skrbi (oduzeta poslovna sposobnost roditelja, lišavanje roditeljskih prava ili je roditelj nepoznatog boravišta).

Kroz Vladin Nacionalni program psihosocijalne pomoći za stradalnike iz Dom. rata koji se provodi putem Ministarstva hrvatskih branitelja u svim županijama imamo organiziranu interdisciplinarnu skrb za djecu koja imaju problema u savladavanju životnih i psiholoških prepreka u razvoju, a koje su vezane za ratne traume, (što osobne, što obiteljske).

Posebno pratimo kroz organizirana savjetovališta za djecu i obitelj, probleme djece u područjima koja su bila najviše izložena ratnim zbivanjima.

Praćenjem podataka uočili smo da je najviše intervencija učinjeno u obiteljima razvojačenih hrvatskih branitelja što ukazuje na velike promjene koje su nastale u obitelji radi poslijeratnih sekundarnih traumatizacija (primarno nezaposlenost roditelja, oboljenje roditelja, radi čega stradavaju djeca).

Na osnovu dobivenih podataka i analize stanja na terenu cijele Hrvatske smatramo da treba učiniti napore u povezivanju svih institucija društva, koje se bave problemima djece, te konkretnom definiranju problema kojima su suočena djeca kao i neophodan dogovor za zajedničko koordiniranje akcija.

Podaci o djeci prema kategorijama i uzrastu

Kategorija	Predškolski uzrast	Osnovna škola	Srednja škola	Visoko učilište	Nezaposleni	UKUPNO
Djeca poginulih i umrlih hrvatskih branitelja	105	2463	1328	649	517	5062
Djeca zatočenih/nestalih hrvatskih branitelja	4	150	106	62	47	369
Djeca HRVI	11038	14933	6432	1258	-----	33661
UKUPNO	11147	17546	7866	1969	564	39092

Lidija Budimović

Ministarstvo rada i socijalne skrbi

Mogućnosti sustava socijalne skrbi u pomoći djeci stradalnicima rata

Sustav socijalne skrbi jedan je od onih koji su najneposrednije bili uključeni u zbrinjavanje i pomoć stradalnicima rata. S obzirom da redovita djelatnost ovog sustava podrazumijeva brigu i zaštitu djece bez roditeljske skrbi, djece bez valjane roditeljske skrbi, djece sa smetnjama u razvoju i djece sa poremećajima u ponašanju to su mjere zaštite i zbrinjavanja ovih kategorija djece primjenjivane i na djecu prognanike i izbjeglice u vrijeme i nakon ratnih zbivanja u Republici Hrvatskoj.

Centri za socijalnu skrb su ustanove koje pružaju i razne oblike materijalne pomoći najugroženijim kategorijama stanovništva. Odlukom Vlade RH materijana pomoć pružana je i prognanicima i izbjeglicama odnosno njihovim udomiteljima za vrijeme njihovog boravka na području pojedinog centra za socijalnu skrb.

Prestankom neposredne ratne opasnosti značajan dio aktivnosti Ministarstva rada i socijalne skrbi bio je usmjeren na izgradnju i obnovu ratom uništenih objekata.

Ponovno su izgrađene ili obnovljene ustanove za djecu u Vinkovcima, Lipiku, Karlovcu, Osijeku, Daruvaru, Šibeniku i Vrlici te devetnaest centara za socijalnu skrb sa ratom zahvaćenih područja.

Drugi dio aktivnosti odnosio se na unapređenje redovne djelatnosti, sudjelovanje u izradi Nacionalnog programa psihosocijalne pomoći stradalnicima Domovinskog rata, Nacionalnog programa djelovanja za djecu, sudjelovanju u brojim istraživanjima o položaju djece stradalnika rata te organizaciji dragocjene edukacije djelatnika sustava socijalne skrbi za rad sa traumatiziranim osobama koji su provođeni u suradnji sa UNICEF-om.

Danas, nakon značajnih migracija stanovništva izazvanog ratnim zbivanjima, socijalna slika Republike Hrvatske otkriva nam područja u kojima je udio korisnika materijane pomoći iz sustava socijalne skrbi u ukupnom stanovništvu daleko veći od državnog prosjeka. Ta područja trebaju biti predmet naše posebne pažnje jer se radi o područjima od posebne državne skrbi koja su bila zahvaćena ratom u kojima se i značajnije promijenila struktura stanovništva.

S druge strane područja gdje je evidentiran najveći broj djece sa poremećajima u ponašanju samo su djelomice socijalno ugrožena područja, dok područja u kojima je evidentiran najveći broj rastava brakova nisu bila zahvaćena neposrednim ratnim zbivanjima.

Imajući u vidu spomenute pokazatelje a vodeći računa o obvezama Republike Hrvatske u zaštiti prava djece preuzete ratifikacijom međunarodnih ugovora naše daljnje djelovanje bit će usmjereno na osiguranje kontinuiranog i sveobuhvatog ostvarivanja dječjih prava.

Vjekoslava Boroša

Ministarstvo rada i socijalne skrbi

Zaštita i skrb o djeci stradaloj u Domovinskom ratu u kroz proteklih 10 godina i kako dalje?

U Domovinskom ratu koji se je kao obrambeni rat vodio na gotovo cijelom teritoriju naše zemlje najnevinije i najnedužnije žrtve su svakako djeca. U svom izlaganju posebno ću se fokusirati na neposredno stradalu djecu, a to su djeca ranjena tijekom ratnih operacija ili od zaostalog ratnog materijala.

Zaštita i skrb o toj djeci kao i ostaloj djeci žrtvama rata (djeca ranjenih, poginulih i nestalih osoba kao i prognana djeca) kroz ovih proteklih 10 godina mijenjala je oblike i institucije. Ali uvijek je središnje pitanje bilo: kako najučinkovitije i najsvieobuhvatnije pomoći toj djeci? Jer danas nakon 10 godina neki od njih su već odrasli ljudi sa drugim potrebama i problemima nego u trenutku stradavanja.

Uz maksimalnu zaštitu kroz zakonodavnu regulativu svakako bi bilo potrebno razvijati i poticati postojeće i nove oblike terapijskog rada sa tom djecom kao i razvijati cjelovitu pomoć obiteljima stradale djece kroz koordinirane aktivnosti vladinih institucija kao i nevladinih organizacija kako na državnoj tako i na lokalnoj razini u svim segmentima zaštite i skrbi (zdravstvo, obrazovanje, socijalna skrb i sl.).

Tanja Radočaj
UNICEF

Deset godina UNICEFa u Hrvatskoj- od rata do razvoja

UNICEF je od malog kriznog ureda otvorenog u blokiranom Dubrovniku 1991. do zatvaranja programskog prisustva u Hrvatskoj u 2001. prešao dug put, zajedno sa velikim brojem hrvatskih stručnjaka i suradnika. Od humanitarne pomoći, preko promicanja novih pristupa u radu s djecom, do zalaganja za što potpuniju provedbu Konvencije o pravima djeteta, UNICEF je kroz proteklo desetljeće dao značajan doprinos u poboljšanju zaštite prava djece. U ovom dijelu prikazat će se doprinos UNICEFa po godinama u finacijskom i programskom pogledu, a spomenut će se i različiti projekti, od kojih su samo neki direktno vezani za posljedice rata (npr. priručnik "Pomoć djeci u ratu" ili edukacije za nenasilno rješavanje sukoba) dok se drugi bave neizravnim posljedicama rata, tranzicijom ili pak predstavljaju redoviti rad na promicanju i zaštiti prava djece.

Posljedice rata i tranzicije na djecu danas – preporuke za reviziju Nacionalnog programa djelovanja za djecu:

U situaciji porasta nezaposlenosti, siromaštva, poslijeratne etničke podijeljenosti, nedovoljne zaštite djece od nasilja itd. Prezentirat će se, u najkraćim crtama, procjena stanja u Hrvatskoj koju je učinilo četvero nezavisnih konzultanata. Procjena daje ne samo pregled situacije nego i preporuke za daljnje djelovanje, kao UNICEF-ov doprinos reviziji Nacionalnog programa djelovanja za djecu. Procjena stanja učinjena je za slijedeća područja:

- siromaštvo i socijalna mobilizacija na provođenju socijalnih reformi,
- mladi,
- povratak u ratom pogođena područja,
- obiteljska politika,
- zlostavljanje i zanemarivanje djece,
- deinstitucionalizacija

Djeca Hrvatske-građani pravednijeg svijeta:

Osvrt na pripreme za Posebnu sjednicu UN-a o djeci- što je svijet obećao djeci i kako su obećanja iznevjerena.

Globalni pokret za djecu i rezultati kampanje Recite DA za djecu: prezentirat će se ideja Globalnog pokreta za djecu i mogućnosti uključivanja.

Odgoj za razvoj – educiranje djece za sudjelovanje u izgradnji pravednijeg svijeta.

Poziv UNICEF-a šefovima država i vlada – budite lideri, promijenite svijet s djecom.

Maja Uzelac

"Mali korak" – Centar za kulturu mira i nenasilja Zagreb

Programi za poticanje kulture mira i nenasilja u djece i njihovi učinci

Između tri programa koja smo razvili i iskušali posljednjih osam godina s djecom u osnovnim i srednjim školama Hrvatske, prvi je smjerao na stvaranje osjetljivosti na nasilje, predrasude, nejednakosti, kršenje prava i isključenosti uz vježbanje kreativnog nošenja s problemskim situacijama i situacijama sukoba.

Drugi je kombinirao rad na sukobima i suočavanje s traumatskim iskustvima. Taj je program uz neke modifikacije doživio najširu i najkonkretniju primjenu u našim školama, pa o njemu i njegovim učincima - zahvaljujući potpori UNICEF-a – imamo i najviše objektivnih podataka. Na temelju njih i šestogodišnjeg praćenja kontinuirane provedbe tog programa u ratom zahvaćenim područjima Hrvatske (odnosno područjima od posebne državne skrbi) dat ćemo nekoliko svojih zapažanja i ocjena, odnosno prijedloga za artikulaciju dječjeg pitanja i bolje djelovanje na ovome području.

Treći program namijenjen je mladima koji - ili kao posrednici u nesporazumima i sukobima pomažu svojim vršnjacima da sami pronađu rješenja i izlaz iz svojega problema (medijacija u školi) ili educiraju svoje vršnjake kako bi ih ohrabрили u jednostavnijoj i bržoj artikulaciji njihovih problema, aspiracija, odluka i potencijala, te vještini zagovaranja aktivnog nenasilja (edukacija među vršnjacima).

Sva tri programa artikulirana su i opremljena scenarijima za izvedbu s različitim dobnim skupinama u priručnicima-vodičima: prvi u priručniku "Budimo prijatelji", autori/ce Uzelac, Bognar, Bagić (ur.Uzelac); drugi u priručniku "Za Damire i Nemire - vrata prema nenasilju", autori/ce: Bezić, Hart, Uzelac, priredila: Uzelac), a treći u knjizi "Za Svemire" (autorica i urednica M. Uzelac).

Najviše iskustava i uvida donijela je provedba drugog programa koji je prihvaćen od UNICEF-a kao projekt pod nazivom "Miroljubivo rješavanje problema u školi i ublažavanja trauma", a koji se nakon pilot faze na 3 škole (dvije u Osijeku i jednoj u Pakracu) proširio tijekom 1996/97. na škole Vukovarsko-srijemske i Osječko-baranjske županije, zatim od 1997/1998 i 1998/99. i na osnovne škole u Kninu, Topuskom, Vojniću, Glini, Karlovcu, Zagrebu, Vinkovcima itd., a od 1999. prihvaćene su ga osnovne škole Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije (vidi tablicu s podacima u tekstu izlaganja). Riječ je o školama na kojima je jedna ili više grupa djece prolazila program kontinuirano, kroz 20 susreta, a njihov je rad superviziran i praćen te evaluiran instrumentima koje je izradilo Društvo za psihološku pomoć.

Tako se već na temelju prvog evaluacijskog izvještaja (dr. Marine Ajduković) na kraju pilot faze pokazalo da je došlo do promjene u svijesti o sukobima i nasilju, kao i u svijesti o mogućnostima nenasilnog rješavanja takvih situacija. Smanjio se utjecaj predrasudnog mišljenja, poboljšala se psihosocijalna klima u grupi, ali je teško bilo za očekivati i promjenu ponašanja sukladnu tomu zbog jakih restrikcija u socijalnom okružju učenika. No u nastavku provedbe programa, njegovim modifikacijama i unapređivanjem pokazalo se da program znatno utječe ne samo na obrasce ponašanja kod učenika, nego i one učitelja. Tako je na temelju stalnog superviziranja i supervizijskih izvješća, svjedočanstava roditelja i učitelja te izjava učenika, bilo moguće vidjeti konkretna postignuća i rezultate, kao i potrebu nastavljanja ovakvog rada s djecom i mladima.

U tekstu izlaganja su primjera radi citirani rezultati kvantitativne i kvalitativne analize programa iz 1998/99. Na temelju njih i stručne literature o odgoju za mir i ljudska prava (Reardon, Haavelsrud, Jalušić, Scary, Fountain i dr) skiciran je zaključno prijedlog artikulacije dječjeg pitanja kao političkog pitanja, kojim će se u tranzicijskim procesima

pokrenuti novi institucionalni mehanizmi i legislativa tzv. politike jednakih mogućnosti (za djecu i mlade) restrukturiranjem društvenih standarda u sustavima školstva, zdravstva i socijalne skrbi. Ključno je osigurati djeci u Hrvatskoj jednake šanse kao i odraslima, šanse da imaju budućnost.

Podaci o provedbi projekta "Miroljubivo rješavanje problema u školi i ublažavanje trauma", 1995/96 – 2000. godine

Školska godina	Broj škola koje provode program	Broj školske djece koja su prošla jednogodišnji program (20 susreta)	Broj učitelja koji su sustavno educirani za provođenje programa - voditelji
1995–1996/97 (pilot faza)	3	75	18
1997 – 1998	26 novih + 3 stare (manje seoske škole)	320	52
1998 – 1999	31 novih + 16 starih	826	70 + 66
1999 – 2000	27 novih + 37 starih	1600	72 + 53
UKUPNO	87 različitih škola (najviše u područjima od posebne socijalne skrbi)	2821 školske djece (od 8 – 15 godina) različite vjerske, spolne, nacionalne, etničke, društvene i kulturne pripadnosti	331 učitelja/pedagoga/psihologa također različite dobne, etničke, vjerske i kulturne, pripadnosti

Ankica Husaina i Gordana Galetić
"Suncokret"

Aktivnosti Suncokreta

"Suncokret" – Centar za humanitarni rad je hrvatska nevladina organizacija registrirana u Republici Hrvatskoj 1992. godine pri Ministarstvu uprave te uz odobrenje Ministarstva rada i socijalne skrbi, s ciljem organiziranja pružanja psiho-socijalne skrbi o osobama pogođenim ratom na području naše domovine, čiji programi su se kasnije proširili i na lokalnu zajednicu. Svi programi naše udruge provodili se uz odobrenje Ministarstva prosvjete Republike Hrvatske, Vladinog ureda za prognane i izbjegle, te uz podršku Ministarstva razvitka i obnove i Sabora Republike Hrvatske – Odbora za obitelj, mladež i šport. Za osiguranje rada potrebna materijalna sredstva dobivena su najvećim dijelom od međunarodnih organizacija, a poduzeća iz Hrvatske pomogla su uglavnom poklanjanjem materijala za rad.

Rad "Suncokreta" odvijao se u 32 prognanička i izbjeglička prihvatna centra (PC) širom Hrvatske (od toga jos uvijek radimo u 5), gdje su provedeni programi za djecu, mlade, žene, starije osobe i osobe s invalidnošću.

Moj rad je obuhvaćao rad s djecom i mladima u PC na lokaciji Vojne bolnice u Vlaškoj ulici u Zgrebu, u periodu od siječnja 1993. do lipnja 2001. godine. "Suncokret" je cilj rada prilagođavao situacijama u PC kao što su: dolazak novih prognanika/izbjeglica iz svog mjesta ili privatnog smještaja ili nekog drugog PC-a, mogućnost odlaska nekih prognanika/izbjeglica u svoje domove, neki prognanici/izbjeglice imaju mogućnost obilaska domova i osobni doprinos obnovi te prognanici/izbjeglice koji ne mogu ni obići svoj dom jer

je još netko drugi unutra ili jos nije u planu za obnovu. Svaka navedena situacija izuzetno utječe na djecu i mlade jer je progonstvo/izbjeglistvo, na žalost, glavna odrednica njihovog života, jer o rješenju njihovog statusa ovisi ne samo kvaliteta njihovog života već i sama egzistencija te njihova cijela budućnost. "Suncokret" je pokušao odgovoriti na potrebe djece i mladih u PC kroz svoje aktivnosti: organiziranje igraonica, organiziranje učionice, organiziranje grupe za socijalizaciju djece, omogućavanje sudjelovanja djece i mladih u sadržajima u lokalnoj zajednici, organiziranje priredbi u PC te obilazak roditelja djece koja sudjeluju u aktivnosti. Vrsta ponuđenih aktivnosti te učestalost odvijanja istih se mijenjala ovisno o potrebama korisnika, broju korisnika, o educiranosti voditelja aktivnosti te o materijalnim sredstvima dobivenih za taj program. Kontinuirano praćenje i evaluacija uspješnosti programa provodila se kroz periodičko planiranje, mjesečno izvještavanje i redovno praćenje. Rezultati su se evaluirali kroz sljedeće kriterije: broj sudionika na aktivnostima, povratna informacija sudionika o aktivnostima, broj i raznovrsnost ponuđenih aktivnosti, poboljšanja u školskim rezultatima djece, povratne informacije učitelja, povratne informacije roditelja te procjena voditelja o dinamici grupnog susreta.

Blanka Šegović

Udruženje "Djeca prva"

***Kako Udruženje "Djeca prva" koristi iskustva stečena u radu s djecom
tijekom domovinskog rata***

Grupa volonterki, među kojima su bile i liječnice, psihologinje, socijalne radnice, nastavnice i stručnjakinje iz drugih područja, okupile su se 1992. kako bi pružile hitnu humanitarnu pomoć prognanim i izbjeglim obiteljima. Već u ožujku 1993. započinje prvi "Psiho-socijalni program podrške i pomoći djeci i njihovim obiteljima" koji traje sve do kraja 1996. god.

Iako baziran na iskustvima stečenim izvan Hrvatske, prilagođen je specifičnim potrebama djece i njihovih roditelja u uvjetima ratnih i ranih poratnih godina u Hrvatskoj. Program se razvijao i mijenjao prema potrebama i novostečenim iskustvima. Poslijeratno razdoblje je bremenito teškoćama: nesigurnost, siromaštvo, nezaposlenost, psihička ranjivost, pesimizam u gledanju na budućnost, učestali konflikti u obitelji i u odnosu s drugima, alkoholizam, nebriga za djecu, samo je dio problema s kojima se susrećemo u obitelji.

Godine 1997.-1998. realizirali smo "Savjetodavni obiteljski program za odgoj djece" - usmjeren prema snižavanju agresivnog i ostalih vidova asocijalnog ponašanja, razvijanja empatije i tolerancije. Od 1998. do danas program "Prevenција neprihvatljivog ponašanja djece" provodio se u preko 20 škola, te obuhvatio djecu i njihove obitelji, a upravo započinje i paralelan program za nastavnike. Psiho-socijalni programi u Gospiću, Bosanskim školama u Zagrebu, rad sa predškolskom djecom koja rastu u vrlo rizičnim sredinama, logičan su nastavak programa sa djecom i njihovim obiteljima nastalim u vrijeme domovinskog rata, te se osnivaju na dragocjenim iskustvima stečenim upravom tokom tog, najtežeg perioda našeg rada.

Olja Družić, Eva Anđela Delale, Marina Ajduković

Društvo za psihološku pomoć

Lidija Škorić-Golić

O.Š. "Davorin Trsetenjak" – Hrvatska Kostajnica

Od progonstva do povratka - primjer Hrvatske Kostajnice

S dolaskom prvih prognanika 1991. godine, tim stručnjaka, psihologa i socijalnih radnika, uočio je potrebu za pružanjem podrške i pomoći prognanim osobama u novonastalim okolnostima i prilagodbi na njih.

Građevinski školski centar (GŠC) je 1991. godine postao prognanički centar za ljude iz Banovine, prije svega iz Hrvatske Kostajnice. Rad s djecom i mladima iz tog kraja možemo podijeliti na dvije osnovne faze. Prva je vezana uz **prognaništvo** (1991.-1996.), a druga za proces prilagodbe u zajednici **povratka** (1996.-2000.). Osvrnut ćemo se na devet godina kontinuiranog rada sa stradalnicima rata, prvenstveno s djecom i mladima, koji se odvijao u okviru aktivnosti Društva za psihološku pomoć (DPP).

U razdoblju rada s prognanicima tim studenata socijalnog rada i psihologije pod vodstvom svojih profesora provodio je mnogobrojne aktivnosti za djecu i mlade. To je uključivalo podršku obitelji, individualnu pomoć djeci i različite oblike grupne podrške kao što su socijalizacijske grupe, sportske grupe, dramske grupe, igraonice za predškolsku djecu, mala škola, grupna i individualna pomoć djeci u učenju itd. Uz ove aktivnosti organizirane su brojne priredbe u kojima su sudjelovala i djeca i odrasli stanovnici prognaničkog centra, izlete, ljetovanja, nastupe dramskih i plesnih grupa u različitim ustanovama itd. Redovito su kontaktirani nastavnici u školi koju su pohađali i poticani roditelji na suradnju. Također su provedene evaluacije aktivnosti, te su i na taj način dobivene povratne informacije o značaju rada s djecom i mladima. Pokazalo se da ovaj oblik podrške i pomoći je bio koristan za mnogu djecu i pomogao im da se lakše i uspješnije nose sa situacijom u kojoj su se našli.

Godine 1996. započelo je razdoblje povratka. Mnogi bivši prognanici su izrazili želju da ih se podrži u novoj stresnoj situaciji povratništva u kojoj se ljudi vraćaju u staru, a u stvari u sasvim novu sredinu. Tim DPP-a je krenuo u Kostajnicu s ciljem davanja podrške "svojim" prognanicima u procesu povratka. No, u zajednici povratka je bilo i mnogo druge djece koja su uglavnom izbjegla iz Bosanske Posavine i kojima je također bila potrebna pomoć.

U ovom razdoblju rad je bio usmjeren na pojedinu djecu i skupine djece, njihove obitelji, ali i na različite skupine pomagača u zajednici prvenstveno djelatnike škole, centar za socijalnu skrb, preventivnu školsku medicinu i druge. Osnovni ciljevi rada u zajednici u povratku bili su:

1. Pomoć, podrška i osnaživanje djece s poteškoćama u socijalnoj adaptaciji, procesu tugovanja, i izraženim posttraumatskim reakcijama, te složenim obiteljskim prilikama
2. Podrška roditeljima djece koja su uključena u naše aktivnosti
3. Prenos znanja i vještina lokalnim pomagačima radi stvaranja lokalne mreže podrške i pomoći.

Pomoć, podrška i osnaživanje djece realizirani su kroz grupni i individualni način rada putem socijalizacijskih grupa za djecu, grupnog i individualnog tretmana traume, psihološkim procjenjivanjem te psihološkom podrškom. Mnogi učitelji bili su uključeni u psihosocijalne aktivnosti i izvan svog radnog vremena i pomagali djeci kojoj je to bilo potrebno. S obzirom da su prvih godinu mnoga djeca očitivala poteškoće u prilagodbi aktivnosti su bile prvenstveno usmjerene na usvajanje i primjenu različitih socijalnih vještina. Nakon određenog vremena sve jasnije su se počele očitovati posttraumatske stresne reakcije kod djece te je prorada traume jedno vrijeme bila u fokusu rada. Problem zlostavljanja i

zanemarivanja također je vremenom postajao sve značajniji. U posljednje dvije godine rada dogodilo se nekoliko samoubojstava mladih ljudi, adolescenata, pa i djece. Rad na prevenciji samoubojstava je stoga postao jednom od ključnih aktivnosti u zajednici.

Još jednom važno je istaknuti da je suradnja s lokalnom zajednicom, prije svega sa školom i centrom za socijalnu skrb bila od neprocjenjive važnosti za djecu i mlade. Društvo za psihološku pomoć više ne provodi svoje programe u zajednici, no tamošnji su lokalni pomagači nastavili pomagati djeci i mladima te primjenjivati i širiti vještine i znanja koje su stekli tijekom zajedničke suradnje. Stoga će ključni aspekt ovog izlaganja biti njihov osvrt na iskustva u radu s DPP-om, ali i osobni iskaz što to znači živjeti u zajednici povratka danas. U tome će sudjelovati djeca koja su bila korisnici naših programa te odrasli koji s njima još uvijek rade.

Dr. sc. Zora Raboteg-Šarić

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"

***Kvaliteta života i životne aspiracije mladih u područjima
posebne državne skrbi Republike Hrvatske***

U područjima posebne državne skrbi Republike Hrvatske koja su najviše stradala u ratu, uz materijalnu obnovu koja je nužan preduvjet za minimalnu kvalitetu života, sve više se javlja potreba za revitalizacijom cjelokupnog društvenog života na razini lokalnih zajednica. U tim područjima posebice je osjetljiv položaj mladih ljudi koji se pripremaju za daljnje školovanje, zapošljavanje i obiteljski život. U ovom izvješću iznose se i interpretiraju rezultati terenskog istraživanja koje je provedeno 1999. godine na reprezentativnom uzorku od 1106 učenika završnih razreda svih srednjih škola koje se nalaze u područjima posebne državne skrbi. U istraživanju su sudjelovali učenici iz sljedećih mjesta: Beli Manastir, Benkovac, Drniš, Glina, Hrvatska Kostajnica, Ilok, Knin, Korenica, Obrovac, Pakrac, Petrinja, Slunj, Topusko i Vukovar. Učenici su odgovarali na opsežan anketni upitnik koji uključuje više skupina varijabli: sociodemografska i obiteljska struktura, ocjena životnog standarda, kvaliteta stanovanja i socijalnih odnosa, uvjeti života u mjestu stanovanja, planiranje budućnosti i profesionalne aspiracije, socijalni stavovi i ocjena društvenog položaja mladih te aktivnosti u slobodnom vremenu. Provedeno je također i dodatno kvalitativno istraživanje koje uključuje analizu eseja 306 učenika o uvjetima života u njihovom mjestu, planovima za budućnost, te prijedlozima za poboljšanje kvalitete života mladih.

Nizak životni standard, nedostatak mogućnosti zapošljavanja, razorene zajednice i osjećaj nesigurnosti, nedostatak mjesta za izlazak i zabavu, smanjene mogućnosti za sudjelovanjem u društvenim, kulturnim i kreativnim aktivnostima, dio su svakodnevnog života mladih. Posljedice rata očituju se i u promijenjenim međuljudskim odnosima, pomanjkanju nade i prevladavajućoj apatiji. Mladi u ovim područjima vide sebe kao izgubljenu generaciju koja mora negdje drugdje potražiti bolju budućnost. Na temelju analize najvažnijih pokazatelja životne situacije mladih u područjima posebne državne skrbi, kao i na temelju prijedloga samih mladih, izrađene su preporuke za daljnje djelovanje u cilju poboljšanja njihove kvalitete života.

Prof. dr. sc. Vlasta Vizek Vidović
Filozofski fakultet u Zagrebu

Uloga škole u skrbi o djeci i mladima svjedocima rata

Školski sustav, iako i sam pogođen ratnim razaranjima, od samog početka rata pokazao je osjetljivost za teškoće djece – ratnih stradalnika, nastojeći osigurati obrazovni kontinuitet u ratnim i prognaničkim uvjetima te prilagođavajući nastavu i rad s djecom njihovim potrebama. Uz odgovarajuću materijalnu potporu, temeljna pretpostavka za djelotvoran pristup djeci pogođenoj ratnim stradanjima bila je odgovarajuća edukacija nastavnika i školskih suradnika. Ključnu ulogu u osmišljavanju i provedbi ovih programa odigrale su nevladine organizacije koje su okupljajući domaće i strane stručnjake osmislile i provele edukaciju nastavnika i stručnih suradnika u školama u ratom pogođenim područjima. Temeljna polazišta ovih programa bili su psihološki modeli traumatskog stresa koji predviđaju ključnu ulogu dvije medijatorne varijabli u ublažavanju posljedica traumatizacije: osjećaj osobne kontrole i doživljaj prihvaćenosti i socijalne podrške. Upravo se ova dva koncepta mogu prepoznati kao uporišne točke za razradu pojedinih programa usmjerenih s jedne strane na oblikovanje procesa nastave i učenja koji potiču doživljaj samo-efikasnosti i učvršćivanje samopoštovanja, a s druge na pružanje emocionalne podrške i jačanje socijalne kompetencije. Evaluacije većine programa koje su nam bile dostupne pokazale su njihove povoljne efekte u procesnom smislu, i na razini kratkoročnih ishoda. Ostaje otvoreno pitanje koliko su ovi programi, ponuđeni najčešće kao vanjski oblik suradnje sa školama, doista saživjeli sa školskom praksom i postali sastavnim dijelom stručnog usavršavanja nastavnika i stručnih suradnika.

Doc. dr. sc. Dinka Čorkalo i prof. dr. sc. Dean Ajduković
Filozofski fakultet u Zagrebu

Uloga škole u poslijeratnoj socijalnoj rekonstrukciji zajednice

Jedan od najvećih izazova s kojim se suočavaju pomagačke profesije nakon Domovinskog rata svakako je rekonstrukcija pokidanih susjedskih, prijateljskih i drugih bliskih veza ljudi koji su se našli na suprotnim stranama sukoba. Svjetska, a i domaća iskustva govore da je proces ponovne uspostave povjerenja i normalizacije socijalnog života daleko duži i zahtjevniji od materijalne obnove. Ovaj proces posebno je težak u tzv. podijeljenim sredinama, kakva je Vukovar, gdje Hrvati i Srbi žive u istom gradu, no praktično paralelnim životima, razmjerno rijetko ili uopće ne kontaktirajući jedni s drugima. Ova podijeljenost prisutna je u svim aspektima socijalnog života, pa se proteže i na razinu školstva.

Erdutskim sporazumom iz 1995. godine stvorena je osnova, a Pismom Vlade Republike Hrvatske za završetak mirne reintegracije regije pod prijelaznom upravom upućenom Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija od 13. siječnja 1997. osnažena je odluka o prosvjetnoj i kulturnoj autonomiji pripadnika srpske i drugih manjina na nekadašnjem UNTAES području. Zakonskom je regulativom Republike Hrvatske dakako predviđena mogućnost posebnih oblika školovanja pripadnika nacionalnih manjina, no u praksi školstva u Podunavlju to zapravo znači odijeljeno školovanje hrvatske i srpske djece. Ona idu u posebne razrede, odijeljene prema etničkoj pripadnosti, te se u njima nastava odvija ili na isključivo hrvatskom ili na isključivo srpskom jeziku. Time je otežan temeljni uvjet za normalizaciju

odnosa između dviju grupa – kontakt. Svakodnevni, normalan kontakt, na recipročnoj osnovi, koji pruža priliku za upoznavanje i stvaranje bliskih veza među djecom gotovo da ne postoji.

Međutim, u brojnim kontaktima s roditeljima djece školskog uzrasta imali smo prilike čuti da mnogi roditelji obje nacionalnosti smatraju da ovakvo odvojeno školovanje nije dobro za budućnost njihove djece, kao niti za njihove međusobne odnose. Stoga smo se odlučili ispitati što zapravo učenici, njihovi roditelji i nastavnici u vukovarskim školama misle o sada postojećem sustavu školovanja. Obuhvaćeno je pri tome nekoliko aspekata: vrijednost obrazovanja za život pojedinca, stavovi prema integraciji obrazovanja i općoj socijalnoj integraciji djece hrvatske i srpske nacionalnosti, stavovi prema vjerskoj poduci u školama, te stavovi prema multikulturalnosti. Ispitano je oko 400 učenika hrvatske i srpske nacionalnosti šestog i osmog razreda osnovne, te drugog razreda srednje škole, njihovi roditelji i nastavnici. U izlaganju će se raspraviti rezultati pod vidom složenog pitanja manjinskog obrazovanja, mogućnosti integracije školstva u Podunavlju i mogućih implikacija koje bi takva integracija mogla imati u uspostavi normalnih odnosa tolerancije i suživota u sada podijeljenoj sredini.

Prof. dr. sc. Dubravka Maleš
Filozofski fakultet u Zagrebu

Nasilje među učenicima u školi

Pojava nasilja među učenicima posljednjih je nekoliko godina sve učestalija u našim školama. Intenzitet ove vrste nasilja pojačao se od početka rata u Republici Hrvatskoj iako se o njemu značajnije počelo govoriti tek u posljednje vrijeme. Uzroci nasilničkog ponašanja među učenicima su različiti -obilježja ličnosti učenika, kvaliteta obiteljskih odnosa (stil odgoja u obitelji, roditeljska/posebno majčina ljubav i privrženost prema djetetu i sl.), kvaliteta školskog okruženja, utjecaj medija, obilježja kulture u kojoj dijete živi i sl. Da utjecaj rata, koji su djeca u Hrvatskoj iskusila na različite načine (od osobnog iskustva i prolaženja kroz ratne strahote do onih koji su o ratu spoznaje stjecali preko televizije i priča odraslih), nije čimbenik koji smijemo zanemariti najbolje govore slučajevi učenika koji su svoje probleme rješavali oružjem, a kasnije se ustanovilo da su i sami bili svjedoci ratnih zločina i strahota.

U radu će se težište staviti na iznošenje rezultata inicijalnog ispitivanja nasilja među učenicima u školi (provedenog u dva osma razreda osnovne škole – u gradskoj i seoskoj sredini) te predlaganje strategija za borbu protiv ove vrste nasilja. Prevencija nasilja u školi treba se odvijati na društvenom planu, na planu odgojno obrazovne ustanove te na planu rada s pojedincima (nasilnicima ili potencijalnim nasilnicima te žrtvama odnosno potencijalnim žrtvama). Kad je riječ o mogućnostima škole onda prevenciju treba usmjeriti na praćenje i pružanje pomoći onim učenicima za koje se procijeni da ulaze u "rizičnu" skupinu, organizirati život u školi (posebno za vrijeme odmora) da se učenici osjećaju sigurnima, obrazovati učitelje za provođenje preventivnog programa protiv nasilja među učenicima, intenzivno raditi na programima nenasilnog rješavanja sukoba, odgoja i obrazovanja za prava djeteta i prava čovjeka, odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo te odgoja za mir, suradnju i toleranciju. Svi ovi programi čine sastavni dio Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava koji je od 2000. godine postao obvezni dio odgojnog djelovanja škole. Nažalost, zbog nedostatka priručnika i drugog didaktičkog materijala te stručne neosposobljenosti nastavnčkog kadra ovaj se program još uvijek nalazi na marginama školskog rada.

Mr. sc. Andreja Brajša-Žganec
Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"

Uloga socijalne podrške u skrbi za djecu i mlade svjedoke ratnih zbivanja

Postoji niz činioca koji mogu pridonijeti kvalitetnoj psihosocijalnoj prilagodbi djece i mladih svjedoka ratnih zbivanja. Uloga socijalne podrške u tom procesu je od velike važnosti. Razmatraju se noviji pristupi konceptu socijalne podrške u odnosu na razvoj socijalne podrške, vrste i izvore socijalne podrške te ulogu osobnih karakteristika u tom transakcijskom procesu. Prikazuju se osnovni teorijski modeli djelovanja socijalne podrške na psihološku dobrobit s posebnim naglaskom na funkcije socijalne podrške u obiteljima djece i mladih svjedoka ratnih zbivanja.

Provedena su istraživanja o zastupljenosti različitih vrsta socijalne podrške u djece i mladih za vrijeme i nakon rata u Hrvatskoj te povezanosti različitih vrsta socijalne podrške s intenzitetom ratnih stresnih i traumatskih iskustva i psihosocijalnom prilagodbom. Socijalna podrška djece u doba rane adolescencije može se opisati s tri vrste percipirane dostupne socijalne podrške (instrumentalna socijalna podrška, socijalna podrška pripadanja i prihvaćanja i socijalna podrška samopoštovanju). Djeca s višim intenzitetima ratnih stresnih i traumatskih događaja procjenjuju niže intenzitete instrumentalne socijalne podrške i socijalne podrške samopoštovanju od djece s nižim intenzitetima doživljenih ratnih događaja, dok su pojedine vrste socijalne podrške povezane s depresivnošću djece bez obzira na razinu stresa. Povezanost percipirane socijalne podrške i depresivnosti kod djece u doba rane adolescencije ne ovisi o intenzitetu ratnih stresnih i traumatskih događaja doživljenih u djetinjstvu. Nadalje, rezultati naših istraživanja ukazuju na mogući različit proces djelovanja socijalne podrške na psihosocijalnu prilagodbu djece i mladih u odnosu na vrste i intenzitet ratnih stresnih i traumatskih iskustva, vrijeme doživljavanja ratnih događanja i spol.

Potrebno je jačati specifične tretmane i intervencijske programe za djecu i mlade svjedoke ratnih zbivanja; intervencije na nivou obitelji kao i cijele zajednice. Ako gledamo na socijalnu podršku kao na individualni stupanj socijalne integracije, kao subjektivno iskustvo kvalitete socijalnih odnosa, kao percepciju pomoći od drugih i kao aktualno suportivno ponašanje, što su kompleksni procesi koji uključuju različite mehanizme, tada jačanje svakog od tih procesa može imati pozitivan učinak na smanjenje psihopatologije.

Prof. dr. sc. Marina Ajduković i prof. dr. sc. Dean Ajduković
Društvo za psihološku pomoć

Značaj spoznaja stečenih u radu s djecom stradalnicima rata za zaštitu mentalnog zdravlja djece koja žive u rizičnim okolnostima u poslijeratnom razdoblju

Opće je prihvaćeno da su djeca koja odrastaju u zonama rata izložena posebno visokom riziku po mentalno zdravlje. Za razliku od svojih vršnjaka ona se istodobno suočavaju s dva veoma zahtjevna procesa - s odrastanjem i s prevladavanjem posljedica brojnih gubitaka i trauma vezanih uz ratna stradanja i razaranja. Među njima su gubitak i razaranja doma, razdvajanje od ili gubitak obitelji, izloženost oružanim napadima, tjelesno ranjavanje, izloženost zlostavljanju značajnih odraslih osoba, gubitak obrazovnog okruženja i drugo. Ovoj je djeci bilo potrebno pružiti pomoć kako bi se s osnaženim unutarnjim resursima

i uz odgovarajuću podršku značajnih odraslih lakše suočila s kroničnim stresorima (npr. dugogodišnje progonstvo) te da bi što efikasnije integrirala traumatska iskustva.

Od samog početka agresije na Hrvatsku naši stručnjaci su uz podršku međunarodnih organizacija kao što je UNICEF, CRS, UNHCR, Save the Children i drugi, pružali psihosocijalnu pomoć djeci stradalnicima rata. Ubrzo nakon što su započeli prvi programi pomoći, počela su se provoditi istraživanja čiji je cilj bio dokumentiranje i praćenje učinka rata na mentalno zdravlje djece. Na žalost do sada je malo učinjeno na sažimanju i jednih i drugih iskustava. Stoga ćemo u ovom radu pokušati konceptualizirati razdoblja u razvoju programa psihosocijalne pomoći te promjene u ciljevima istraživanja učinka rata na mentalno zdravlje djece od početka rata do danas.

Posebna pozornost biti će posvećena (1) razdoblju poraća i današnjim potrebama djece u zajednicama povratka te (2) prijenosu spoznaja koja su stečena u radu s djecom stradalnicima rata na skrb za mentalno zdravlje djece u mirnodopskim uvjetima. Ilustrirati ćemo kako se, polazeći od razvoja koncepta otpornosti i suvremenog modela mentalnog zdravlja, spoznaje koje su stečene u radu s djecom tijekom rata mogu iskoristiti za razvoj programa primarne i sekundarne zaštite mentalnog zdravlja djece koja odrastaju u rizičnim okolnostima danas.